Dávid Benjámin

bman@citromail.hu
hallgató (SZTE BTK)

Endrőd hősi halottai az első világháborúban

— *Heroes of Endrőd in the World War I.* —

Abstract Examining the consequences of the First World War, it can be concluded that its impact on the demographic conditions was significant. In addition to the national data it is important to examine them on local level, too. Based on these studies interesting data have been found. Therefore, I have decided to examine the 20th century history of my hometown, Gyomaendrőd in detail. (It is important to note that during the investigated period Gyoma and Endrőd were two separate villages.)

Endrőd village is a traditional lowland settlement which is located in Bekes County. Based on the 1910 census, 13514 people lived in Endrőd. The denominational share of Endrőd in 1910 shows a Catholic majority (92.8%). If the nationalities are examined, it can be noticed that 99% of the population is of Hungarian nationality.

In my research I set two main objectives: Firstly, I will clarify how many of the men enlisted from the settlement died, where, when and in which corps. Based on the exact war loss and official statistics it will be shown how it led to social, demographic and economic changes in the life of the village.

For my research I used documents found in the Békés County Archives of Békési Branch Archives, more precisely the death certificates were used as primary resources.

Keywords Word War I., heroic dead, front, demography, death certificate

DOI 10.14232/belv.2016.4.7 https://doi.org/10.14232/belv.2016.4.7

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Dávid Benjámin (2016): Endrőd hősi halottai az első világháborúban. Belvedere Meridionale 28. évf. 4. sz. 94–107. pp

ISSN 1419-0222 (print) ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)
(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

Bevezetés

Az első világháború következményeit vizsgálva kiemelkedő helyen említhetjük a demográfiai viszonyokra gyakorolt hatását. Az országos adatok mellett fontosnak tartom ezek helyi szinten is feltárásra kerüljenek. Ezen vizsgálatok alapján érdekes adatokhoz juthatunk. Ezért döntöttem úgy, hogy szülővárosom, Gyomaendrőd 20. századi történetét kezdem el részletesen vizsgálni. (Fontos megjegyezni, hogy a vizsgált időben Gyoma és Endrőd két különálló község volt, majd az 1982 évtől, az összevonást követően, találkozhatunk Gyomaendrőd településsel.) Jövőbeni terveim közt szerepel, hogy Gyoma község hősi halottait megvizsgáljam részletesebben, majd a későbbiekben a két települést összehasonlítva további adatokat tárjak fel a város történelméből.

Fontosnak tartom megvizsgálni és pontosítani a település veszteségi adatait s ehhez kapcsolódóan, hogy milyen körülmények (hol, mikor és milyen alakulatban) között szolgálva lelték a halálukat Endrőd szülöttei. A tanulmány jelentős része a levéltári kutatásom eredményeire támaszkodik, emellett a történelmi eseményeket szakirodalom felhasználásával mutatom be. A szakirodalmakban átfogó, részletes tájékoztatást és adatokat kapunk az országos eredményekkel kapcsolatban, de a helyi adatok vizsgálatához ez az anyag nem elegendő.

A munkám elkészítéséhez a Békés Megyei Levéltár Békési Fióklevéltárában gyűjtöttem anyagot. Ezen belül is az adatok forrásául a Halotti anyakönyv másodpéldányaiban[1] (1914–1975-ig terjedő időtartam) található I. világháborús hősi halottak adatait gyűjtöttem össze, majd csoportosítottam és hasonlítottam őket össze. Továbbá Endrőd község 1910-es és 1920-as népszámlálási adatait elemeztem részletesebben, amely elengedhetetlenek a település megismeréséhez.

[1] Állami anyakönyvek másodpéldányai.

Endrőd bemutatása

Endrőd községe egy klasszikus alföldi település, amely Békés vármegyében a Hármas-Körös bal partján fekszik. Az 1910-es népszámlálási adatok alapján a település lakosságát 13 514 fő alkotta. Korcsoportok szerint a következő adatok mutathatóak ki:[2]

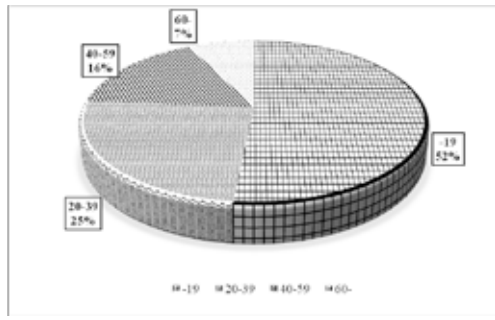

1. ÁBRA ❖ *Endrőd lakosságának korösszetétele 1910-ben*[3]

A település korösszetételből megállapítható, hogy a lakosság több mint felét fiatalkorúak alkotják, számszerűsítve a 13514 főből összesen 6978 fő. Így elmondható, hogy egy fiatal társadalomról beszélhetünk a vizsgált korszakban. A 20–39 éves korosztályba 3328 fővel, míg a 40–59 éves korcsoportba összesen 2208 fővel találkozhatunk. A község 60 év fölötti lakossága 1000 főt tesz ki. Nemek arányát tekintve nem találkozhatunk kirívó különbséggel, ugyanis a férfiak száma: 6715, míg a nők száma: 6799 főt tett ki.[4]

Vallási megoszlás szerint markáns római katolikus többséggel találkozunk Endrődön. 1910-ben a római katolikusok száma 12533 fő (92,8%) volt, a többi vallás hívei a népességből 972 főt (7,2%) tett ki. Ezen belül is a református felekezet tagjai alkottak többséget 714 fővel, továbbá evangélikus 133 fő, görögkeleti: 10 fő, izraelita: 122 fő és egyéb: 2 fő.[5]

Ejtsünk néhány szót a lakosság nem-

[2] KSH 1910a. 278.
[3] KSH 1910a. 278.
[4] KSH 1910a. 278.
[5] KSH 1910a. 278.

zetiségi megoszlásáról is. A népszámlálási adatokat alapján láthatjuk, hogy a 13514 főből összesen 13419 fő vallotta magát magyar nemzetiségűnek. A nemzetiségek száma összesen 95 fő, amely számszerűsítve a következő módon oszlott meg: a 'tótok' (szlovákok) száma 89 fő, 'oláh'ok (románok) 4 fővel még a németek 2 fővel képviseltették a közösség nemzetiségeit. Tehát Endrődről elmondható az 1910-es népszámlálás tükrében, hogy a nemzetiségek száma elenyésző, vagyis színmagyar településről beszélhetünk[6] (Endrőd eredetileg magyar–tót község volt a 18. század eleji újratelepítéskor, két nyelven folyt az oktatás és az istentisztelet. Néhány évtized alatt annyira megmagyarosodott a település, hogy már csak a családnevek utalnak az illető származására.[7])

Fontosnak tartom megvizsgálni, hogy a lakosság mely gazdasági ágazatban és milyen számban van jelen a településen. A földrajzi viszonyokból következően a terület kiválóan alkalmas mezőgazdasági növények termesztésére és állattenyésztésére is.

Mezőgazdaság	Napszámos	Ipar, közlekedés, kereskedelem és szolgáltatás	Házicselédek	Közszolgálat és véderő	Egyéb ágazat	Összesen
63,46% (3104 fő)	18% (880 fő)	11,43% (559 fő)	3,74% (183 fő)	1,98% (97 fő)	1,39% (68 fő)	100% (4891 fő)

1. TÁBLÁZAT ❖ *A kereső lakosok aránya és számadatai Endrődön 1910-ben*[8]

A táblázat adatait elemezve megfigyelhetjük, hogy a kereső népesség 63,46% mezőgazdasági munkából élt. Ezen belül 541 fő 10–100 kat. hold közötti, míg 659 fő 10 kat. hold alatti földterületet művelt. Láthatjuk, hogy a napszámosok, illetve a házicselédek száma is viszonylag magas. A 18. század második felétől kezdve a paraszti birtokok differenciálódásának következménye az lett, hogy nagy különbségek lettek a birtokok között és a falu lakosságának csaknem fele elszegényedett.[9] Mi sem bizonyítja ezt jobban, hogy 1906-ig közel 400-an vándoroltak ki Amerikába.[10] Az 1899 és 1913 között kivándoroltak 68,2%-a férfi volt, illetve közel 70%-uk a falvak parasztnépességéhez tartozott. A kivándorlási adatokból kitűnik, hogy a települések összlakossághoz viszonyított kivándorlási arány Endrődön volt a legmagasabb Békés megyében.[11] Az iparban és bányászatban dolgozók aránya alacsony, ennek okai közt felsorolható az is, hogy Endrőd egy klasszikus alföldi település révén nem rendelkezik jól kiépített, jelentős mértékű iparral.[12]

Endrődiek az I. világháborúban

Endrőd fiai az első világháborúban a Monarchia által vívott négy hadszíntér mindegyikén harcoltak a hazájukért s harctereken összesen 371[13]-en vesztették életüket.

Az 1914. június 28-ai szarajevói merénylet, melyben Ferenc Ferdinánd az osztrák-magyar trónörökös és felesége életét vesztette az egész világon szenzációt keltett. Egy hónappal később július 28-án, pedig az Osztrák–Magyar Monarchia hadat üzen Szerbiának, ezzel beindítva a hadüzeneti láncreakciót a két szövetség (központi hatalmak; antant) hatalmai között. Ezzel kirobbantva a nagy háborút, amelyet nem csak a politikai elit, hanem a hétköznapi emberek is egyaránt ujjongva fogadtak. Az előzetes tervek alapján mindenki gyors lefolyású háborúra készült, amely már 1914 őszére véget is ér.[14] A háború előestéjén a diplomáciai

[6] KSH 1910a. 278.
[7] Haan 1870. 170.
[8] KSH 1910b. 554.
[9] Tímár 1998. 33–34.
[10] Hunya 1934. 59.
[11] Tímár 1998. 16–20.
[12] KSH 1910b. 554.
[13] MNL Békés Megyei Levéltára (Békési fióklevéltár): Állami anyakönyvek jegyzéke XXXIII. 1. a, 2126.–2133. kötet (1912–1975)
[14] Romsics 2005. 104. Erőviszonyokra lásd Kiss 2015.

helyzetet figyelembe véve a Monarchia nem számíthatott feltétlenül a szövetségesei támogatására. Hiába volt Olaszország szövetségese az Osztrák-Magyar Monarchiának, kezdettől fogva megbízhatatlan szövetségesnek számított. Ennek hátterében az áll, hogy Olaszország jogot formált a Monarchia olasz lakta területeire. Hiába volt Románia is a Hármasszövetség tagja, de 1914-re a Monarchia elvesztette befolyásoltságát az országgal szemben. Így elmondható, hogy Románia a területi követelésein felül, a birodalmon belül élő románok érdekeinek védelmét használta fel konfliktusforrásként. A háború előestéjén a Monarchia csupán Németország támogatására számíthatott biztosan a három szövetségese közül. [15] A Monarchia július végi mozgósítása következtében a birodalom 3,2 millió fegyveres erejének nagyrészét a gyalogság alkotta. 1914 nyarától Frigyes Főherceg áll a hadsereg-főparancsnokság élén, de a háttérből továbbra is Franz Conrad von Hötzendorf vezérkari főnök irányít.[16] A központi hatalmak haditerve abban állt, hogy a Monarchia keleten feltartóztatja az oroszokat, addig, amíg a németek legyőzik a franciákat majd egyesítve erőiket, az orosz hadsereget is legyőzik. A kiegyensúlyozott katonai erőviszonyok következtében a két tábor, arra törekedett, hogy ígéreteivel újabb és újabb szövetségeseket gyűjtsenek maguk köré, ezzel is minél hamarabb megváltoztatva a háború kimenetelét. Ezzel szemben a háború egészen 1918 végig elhúzódott, ezzel együtt pedig, a háborús felek teljesen kimerítették országaik tartalékjait.[17] Az első világháború sok tekintetben eltért a korábbi háborúktól. A szembenálló felek egyre nagyobb haderővel, tűzerővel és tartalékokkal rendelkeztek, ennek megfelelően hosszabb hadműveleteket is folytattak a harcok során. A harctereken fontos szerepet kaptak az új technikai eszközök, mint a repülőgép és a tengeralattjáró, emellett kiemelt szerepet kaptak a hátország elleni politika és a propaganda hadviselés.[18]

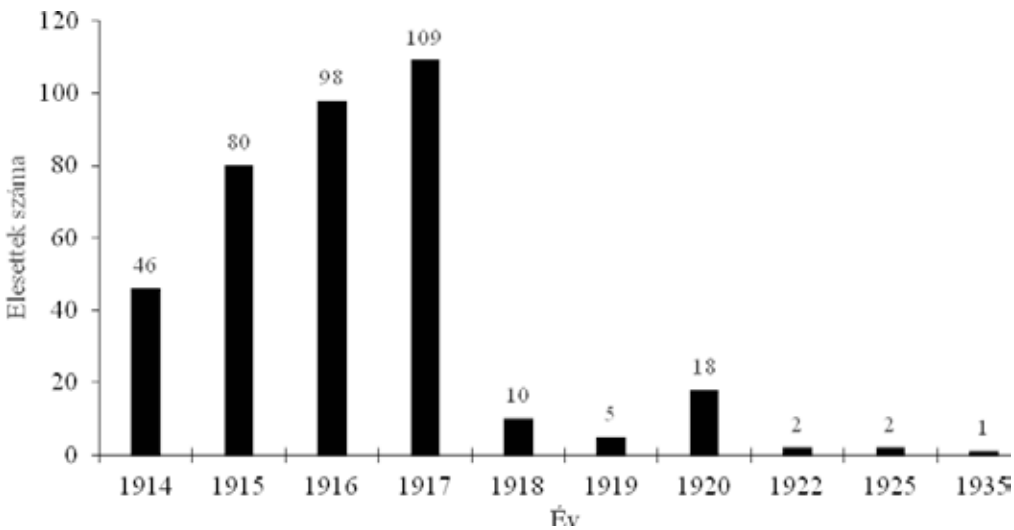

2. ÁBRA ❖ *Az elesettek év szerinti megoszlása*[19]

[15] Pollmann 2015. 13–16.

[16] Balla 2010. 37–38.

[17] Romsics 2005. 105–106.

[18] Kiss 2015. 55.

[19] MNL Békés Megyei Levéltára (Békési fióklevéltár): Állami anyakönyvek jegyzéke XXXIII. 1. a, 2126.–2133. kötet (1912–1975)

A halotti anyakönyvben összegyűjtött adatok alapján az első világégésben 371 endrődi katona vesztette életét. A 2. ábrán láthatjuk, hogy az elesettek nagy része az 1914-18as háborús évekre esik. 1914 és 1917 között folyamatos növekedést láthatunk halottak számában, amely 1917-es évben tetőzött 109 áldozattal. Az 1918-ban elesettek száma csekély, annak ellenére, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia csapatai nem fejezték be a harcot az olasz fronton. A gyűjtött adatok közül fontos kiemelni, hogy 1916. december 31. 30 főnek, míg 1917. december 31. 79 főnek szerepel halálozási dátumként. Az adatokat megvizsgálva ez abból a szempontból is kitűnik, hogy az 1917-es évben mindössze 30 fő esett el az év többi napján. Úgy vélem, hogy ezen időbejegyzés jelentős részénél nem ez a tényleges időpont. Ez a december 31.-i keltezés egy mesterségesen létrehozott keltezés lehet, annak okán, hogy feltehetően sokan a harctéren estek el vagy tűntek el ez által később kerülhettek bejegyzésre, majd továbbításra az anyakönyvvezető felé. A táblázaton belül találkozunk három kirívó évszámmal: 1922, 1925 és 1935. Ezen a bejegyzések hátterében az állhat, hogy valószínűleg hadifogolytáborban hunytak el, így ezen személyekre később hősi halottként tekintettek.[20]

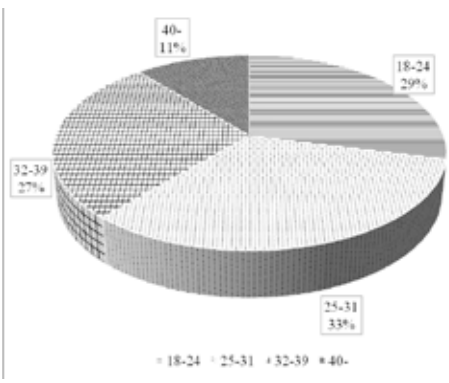

3. ábra ❖ *Az elesettek életkor szerinti megoszlása*[21]

[20] MNL Békés Megyei Levéltára (Békési fióklevéltár): Állami anyakönyvek jegyzéke . Sorsuk tisztázása további kutatás tárgya.

[21] MNL Békés Megyei Levéltára (Békési fióklevéltár): Állami anyakönyvek jegyzéke XXXIII. 1. a, 2126.–2133. kötet (1912–1975)

A fenti kördiagram adataiból kitűnik, hogy a 18–24, 25–31 és 32–39 év közötti korosztály hősi halottjainak eloszlása viszonylag közel helyezkedik el egymáshoz. A 371 főből 101-en a 18–24 éves korcsoportba tartoznak. Ezt azért is fontos megjegyezni, hogy e korcsoport jelentős hányadának nem volt felesége, ennek következtében feltehetően gyermeke sem, így ez később, az elmaradt születések számának következtében, negatív demográfiai hullámot jelent a népességben. Ebből a három kategóriából mégis a 25 éven aluliak elesettjeinek száma a legmagasabb, szám szerint ez a csoport 114 főt tesz ki. Az adatokat vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a 32–39 korosztályból összesen 96 fő halt hősi halált. Továbbá elmondható a 25–31 és 32–39 korosztályról, hogy ez a két csoport, amelynek többségének házastársa is van és ebből feltételezhetően gyermeke vagy gyermekei is. Így az ezen emberek feleségeket és gyermekeket hagytak hátra, akik számára megnehezedett a háború alatti és utáni élet. Az utolsó korcsoportban pedig 39 főt találhatunk. Az összegyűjtött adatokból kitűnik, hogy a 40 évesnél idősebb korosztálynál találkozunk egy olyan személlyel is, aki 51 évesen esett el a harctéren.[22]

Balkáni front

Ferenc József a Monarchia uralkodója 1914. július 25-én elrendelte a mozgósítást a birodalom területén.[23] Az Osztrák-Magyar Monarchia Szerbia és Montenegró elleni 1914. évi hadjáratát Potiorek-offenzíváknak is nevezik. A hadműveletek Oskar Potiorek táborszernagy nevéhez fűződik, aki a Szerbia és Montenegró elleni felvonultatott Monarchia haderejének főparancsnoka volt. Az orosz front megnyitásával (július 31.) a szerbiai hadszíntér hamar mellékhadszíntérré vált. A másodlagos hadszíntér ellenére Potiorek, úgy szervezte meg a csapatait mintha még mindig egy fron-

[22] MNL Békés Megyei Levéltára (Békési fióklevéltár): Állami anyakönyvek jegyzéke XXXIII. 1. a, 2126.–2133. kötet (1912–1975)

[23] Pollmann 2010. 45.

tos harcot vívnának az ellenséggel.[24] Az 1914. augusztus 12-én indított offenzíva[25] kezdeti sikere után hamar kudarcba fulladt, többek között a rossz terepviszonyok és a támadó fél katonai hibái miatt. A szeptemberben, majd novemberben indított támadások eredményei képpen a Monarchia csapatai december 2-án bevonulnak a kiürített Belgrádba. Az év végére teljesen kimerült csapatok nem tudták hosszabb időre megtartani a várost, így a szerb ellentámadás eredményeképpen Belgrád újra szerb kézre került. 1915-re Potiorek helyett János főherceg veszi át a balkáni fronton lévő hadtestek parancsnokságát. 1915 májusában megnyílt az olasz front így a Monarchia számára már három fronton kell helyt állnia. Az 1915-ös sikeres szerbek elleni őszi hadjárat[26] eredményeként egész Szerbia megszállás került a háború végéig. 1916. január 13-án a központi hatalmak csapatai elfoglalták Montenegró fővárosát, Cetinjét, majd a Monarchia csapatai bevonultak Albánia[27] északi részére. Lényegében 1918 nyaráig nem történtek jelentős változások a balkáni fronton. 1918 őszére a monarchia csapatai a régi határok vonalán voltak.[28]

Orosz front

Bár egy eljövendő orosz támadás lehetősége az osztrák-magyar hadvezetést már a 19. század vége óta foglalkoztatta, ennek ellenére nem rendelkezett elegendő és megfelelő információval az orosz félről. Az előzetes német elképzelésekkel szemben az oroszok Kelet–Poroszország felé fordították csapatainak jelentős részét.[29] A harcok már augusztus végén megkezdődtek a Monarchia és az orosz csapatok között. Az augusztusi-szeptemberi harcok mérlege nem kedvezett a Monarchia számára. (Az oroszok többször is bekerítették Przemyśl[30] várát.) A decemberi limanovi csatában sikerült feltartóztatni az orosz csapatokat, ennek ellenére az osztrák-magyar csapatok mégis kénytelenek voltak feladni a stratégiai fontosságú Uzsoki-hágót. 1915 első hónapjaiban a monarchia erői többszöri kísérlet ellenére sem tudták felmenteni az orosz haderő által körül zárt Przemyśl várát, így a védősereg hősies ellenállása ellenére is március 22-én kapituláltak. A sorozatos vereségek nem tettek jót a katonák lelkiállapotának, amely megtépázott haderőre ráfért egy győztes csata, hogy ebből az állapotból kibillentse őket. A Monarchia csapatainak tehermentesítése céljául Gorlice[31] és Tarnów között tervezték az orosz erők áttörését. A május 2-án indított és összehangolt tüzérségi és gyalogsági támadás következtében sikerült az áttörés, így a központi hadsereg csapatai 150 kilométerrel tolták ki a keleti front határait. Ennek eredményeképpen június 3-án Przemyśl, majd június 22-én Lemberg[32] felszabadult. Az osztrák-magyar csapatok augusztus 4-én Lublint, még a németek 26-án Varsót foglalták el. A fő cél az orosz haderő legyőzése majd az ország különbékére kényszerítése egyelőre nem valósult meg.[33] Először a dán király ajánlotta fel a közvetítő szerepét, majd Hans Niels Andersen államtanácsos az, aki próbálta a különbéke gondolatát megvalósítani.[34] 1915 végére kialakult az állóháború, amely egészen 1916 nyaráig tartott. 1916. június 4-én az orosz hadsereg megtámadta az osztrák–magyar közös hadsereget, majd 10-én elfoglalták Luckot[35], majd 16-án Czernowitzot. A Monarchia haderőinek nem sikerült 1916. júniusában a luckoknai áttörés. Így a Bruszilov-offenzívaként emlegetett támadás hatalmas veszteségeket okozott[36] a Monarchia számára.[37] 1916-

[24] Hajdú–Pollmann 2014. 79–82.
[25] Makkay 1934a. 47.
[26] Makkay 1934a. 115.
[27] Makkay 1934a. 115.
[28] Pollmann 2010. 42–57.
[29] Hajdú–Pollmann 2014. 93–95.
[30] Makkay 1934b. 88.
[31] Makkay 1934b. 92.
[32] Makkay 1934a. 69.
[33] Pollmann 2010. 66–69.
[34] Galántai 2001. 254–255.
[35] Makkay 1934b. 222.
[36] Makkay 1934a. 77.
[37] Pollmann 2010. 70–72.

ban tovább élt a különbéke gondolata, ennek a megvalósítására a svédek próbálkoznak, hogy a két szembenálló felet egy asztalhoz leültessék, de a dánokhoz hasonlóan ők sem jártak sikerrel.[38] 1917-ben az oroszországi forradalom ellenére az antant nyomására az orosz csapatok folytatták a harcokat a frontvonalakon. Az oroszok 1917. június végén és júliusában[39] indított támadásait területi veszteségekkel, de sikerült megállítani a Monarchia haderői számára. Az ellentámadás július 19-én vette kezdetét és sikerült áttörni Zborównál, majd fokozatosan visszaszerzik Kelet-Galícia és Bukovina területét. Oroszországban hatalomra kerülő bolsevik vezetésű kormány december 5-én fegyverszünetet kötött a központi hatalmakkal. Szovjet-Oroszország pedig 1918. március 3-án aláírta a központi hatalmakkal a breszt-litovszki békét, ezzel pedig véglegesen lezárult a keleti front.[40]

Olasz front

Hiába kötötte érvényes szövetségi szerződés, az Osztrák-Magyar Monarchia hadvezetésének hamar rá kellett ébrednie, hogy Olaszországtól nem számíthat katonai támogatásra, inkább arra kellett erőfeszítéseket tennie, hogy nehogy az Antant oldalán lépjenek hadba. Tárgyalások sorozata kezdődött meg, hogy a semleges országok közt tudja a Monarchia az olaszokat, de hiába az erőfeszítéseknek, nem jutottak közös pontra, így Olaszország 1915. május 3-án felmondja a hármas szövetséget, majd 23-án hadat üzen az Osztrák-Magyar Monarchiának. Ezzel a Monarchia számára a balkáni és galíciai mellett egy újabb front nyílt meg, s emiatt is jelentős erőket kellett átcsoportosítania.[41] Az olasz fronton az Isonzó folyónál sorakoztak fel a két fél csapatai. A Monarchia háború előtt erődök kiépítésével már megerősítették a két ország tiroli és karintiai határszakaszát, de az Isonzó folyó körzetében nem történt ez meg. Ebből adódóan ez a szakasz lett az olaszok támadásának fő iránya, itt láttak lehetőséget arra, hogy a Monarchia védelmi vonalát áttudják törni. Az osztrák-magyat vezetés elsődleges feladatok közé tartozott, hogy minél hamarabb erődítési munkákat végezzen el a területen. A munkálatokkal párhuzamosan megkezdődtek a csapatok szállítása is.[42] A négy isonzói csata megszakításokkal 1915 júniusától egészen decemberig kitartott, melyben mind két fél jelentős veszteségeket szerzett. A csaták Görznél[43], Monte Sabotinonál és Podgora magaslaton, valamint a Doberdón[44], Monte San Michele[45] és a Monte dei sei Busi hegyeken zajlott. Az ötödik isonzói csata 1916. márciusában zajlott, majd a hatodikra augusztusban került sor, melynek eredményeképpen az olasz erők elfoglalták augusztus 9-én Görz városát. A hetedik, nyolcadik és kilencedik isonzói csatában az ellenséges erők 2-3 kilométerrel hátrébb szorították a Monarchia erőit. Ezt követően egy több mint fél éves hadműveleti szünet állt be az olasz fronton. A tizedik isonzói csata 1917. május és júniusa között, míg a tizenegyedik augusztus és szeptember között zajlott. Ennek eredményeképpen az olaszok elfoglalták a Kukhegyet és a Bainsizza-fennsíkot. A tizenegy isonzói csata során az álló háború révén (amely ráadásul hegyi terepen zajlottak) mindkét fél jelentős veszteségeket szenvedett, emellett az olasz csapatok kb. 250 km^2-nyi területet hódítottak el az Osztrák–Magyar Monarchiától. 1917. október 24-én a központi hatalmak csapatai nagyszabású támadást indítottak az olasz seregek ellen, amely a caporettói áttörésként került a történelemkönyvekbe (tizenkettedik isonzói csata). A hadművelet sikeréért Otto von Below porosz gyalogsági tábornok felügyelt. A harcok eredménye, hogy a központi hatalmak egységei elfoglalták Caporetto városát, és visz-

[38] Galántai 2001. 350–353.
[39] Makkay 1934a. 83.
[40] Pollmann 2010. 72–74.
[41] Hajdú–Pollmann 2014. 138–141.
[42] Stencinger 2015. 125–128.
[43] Makkay 1934b. 166.
[44] Makkay 1934a. 107.
[45] Makkay 1934b. 166.

sza szorították az olasz erőket a Tagliamento[46] folyó mögé, november végére pedig a Piave mentén sorakoznak fel a szembenálló felek. A novemberi harcok kimenetele, hogy a győztes szövetségesek a nagy kiterjedésű észak-olaszországi területek mellett, hadianyagot és felszerelést is zsákmányoltak. Az 1918. június 13-án indított piavei[47] offenzíva sikertelennek bizonyult így június 20-án visszavonulót fújnak a Monarchia csapatai. A júniusi ütközetek végkifejlete az, hogy az osztrák-magyar haderő jelentős veszteséget szenvedett (elvesztve a támadó képességét), hatalmas anyagi veszteségek is értek a dualista állam erőit. Az olasz csapatok már francia és angol erőkkel kiegészítve 1918. október 24-én indítottak támadást a Monarchia erői ellen, a védők erőit már október 30-ra áttörik. A központi hatalmak katonái hősiesen védték a frontvonalat, de mind hiába nem bírtak az ellenséges erőkkel. November 3-án aláírták a fegyverszüneti megállapodást az osztrák-magyar és olasz felek, amely csak november 4-én lépett életbe.[48]

Román front

Az antant két éven át tartó hívásának eleget téve, a román kormány hosszas hezitálás után szánta el magát, hogy hadat üzenjen az Osztrák–Magyar Monarchiának. Az 1916. augusztus 17-án aláírt bukaresti szerződés értelmében, Románia vállalta, hogy legkésőbb augusztus 28-án hadba lép az antant oldalán. Az antant vezetői közölték Bratianu miniszterelnökkel, ha nem lépnek be a háborúba, akkor már nem tartanak igényt a román segítségre, és így nem kapja meg azokat a területek, amelyeket a titkos tárgyalásokon számukra ígértek. Románia 1916 augusztus 27-én nyilvánosságra hozott hadüzenetével, indította meg a támadást.[49] A román csapatok lassú mozgása, lehetővé tette a határvédők számára, hogy feltartóztassák a támadó csapatokat. Kevés háborús tapasztalatokkal rendelkező román csapatok szeptember és október fordulóján kénytelenek feladni az Erdélyben megszállt területeket a jól szervezett és tapasztalatokkal rendelkező központi hatalmakkal szemben. A központi hatalmak folyamatos előrenyomulásának következményeként december 6-án a románok kénytelenek voltak kiüríteni az ország fővárosát, Bukarestet és a ploiesti olajmezőt is. Az oroszok kilépésével Románia nem vállalta a további harcokat, így 1918. május 7-én Bukarestben aláírták a központi hatalmak és Románia közti békeszerződést. (De a román vezetés nem ratifikálta a békeszerződést.) Románia november 9-én hadat üzent a központi hatalmaknak, majd 10-én mozgósította a haderejét, ezt követően a védtelen Erdély megszállását megkezdte.[50]

Endrődi katonák a fronton

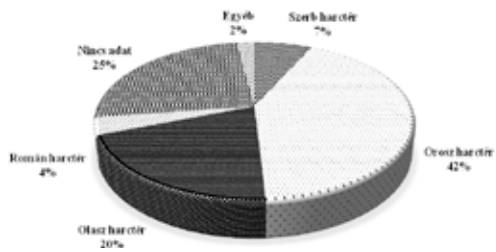

4. ábra ❖ *Az egyes frontokon elesettek megoszlása*[51]

Mint ahogyan a 4. diagramból is kirajzolódik az endrődi hősi halottak, az osztrák-magyar haderő által vívott frontvonalak valamelyikén képviseltették magukat. A fenti adatokból következtethetünk arra, hogy a legjelentősebb veszteséggel az orosz hadszíntéren számolhatunk, itt összesen 156 fő lelte halálát a 371 főből. A 156 adatból csak 82-nél találkozunk pontos település vagy helynévvel

[46] Makkay 1934b. 193.
[47] Makkay 1934a. 93.
[48] Balla 2010. 75–92.
[49] Hajdú–Pollmann 2014. 223–224.
[50] Pollmann 2010. 93–109.
[51] MNL Békés Megyei Levéltára (Békési fióklevéltár): Állami anyakönyvek jegyzéke XXXIII. 1. a, 2126.–2133. kötet (1912–1975)

ugyanis 74 főnél csak annyit közölnek, hogy orosz hadszíntér. A következő települések fordulnak elő legtöbbször, mint a katona elestének helyszíne: Chyrow, Gorlice, Krupnicza, Lemberg, Luck, Podkanicu, Przemyśl, Osztrozec és Zombor. „Második" legtöbb veszteséggel az olasz fronton találkozunk. Igaz, hogy kisebb számban, szám szerint 75 fő (ebből 34 főnél olasz hadszíntér van megadva). A következő helyszínek közelében haltak hősi halált az enrdődi katonák: Doberdó, Görz, Monte Lemerle, Monte St Michele és Piave. De nem felejtkezhetünk meg arról sem, hogy a balkáni és román hadszíntereken is számos hősi halottakkal találkozunk. A szerb harctéren összesen 26 fő (ebből 11 főnél csak az van megjelölve, hogy a szerb harctéren esett el) lelte halálát, többek között: Belgrád, Grodina, Szarajevó és Zimony település mellett. Érdekesség, hogy a balkáni hadszíntéren találkozunk 3 olyan települések a következőek: Durazzo, Less és Zsuci. A román hadszíntérnél elesettek száma 13 fő (ebből 5 főnél román hadszíntér van csak jelölve), a következő helyszínek vannak megjelölve: Brassó, Bukarest, Lipot és Sósmező. Sajnos itt is azzal a jelenséggel találkozunk, hogy nem mindenkinél szerepel helyszín, hogy hol hal hősi halált. Ebben a csoportban összesen 93 adatot találhatunk. Elmondható, hogy ténylegesen 59 főnél nincsen halálozási helyszínről adatunk. Szeretném külön felhívni a figyelmet az egyéb csoportra, amely további két részből áll. Az adatok között találkozunk 5 fővel, akinek a halálozási helyszíne Endrőd, ennek az az oka, hogy a háborúból hazaérkezett személy, a háborúban szerzett „sebekbe" halt bele. Az otthon elhunytaknak a haláloka jellemzően a TBC (tüdővész) volt. Emellett további 3 főnél csak annyi van megjegyezve, hogy a harcmezőn esett el.[52]

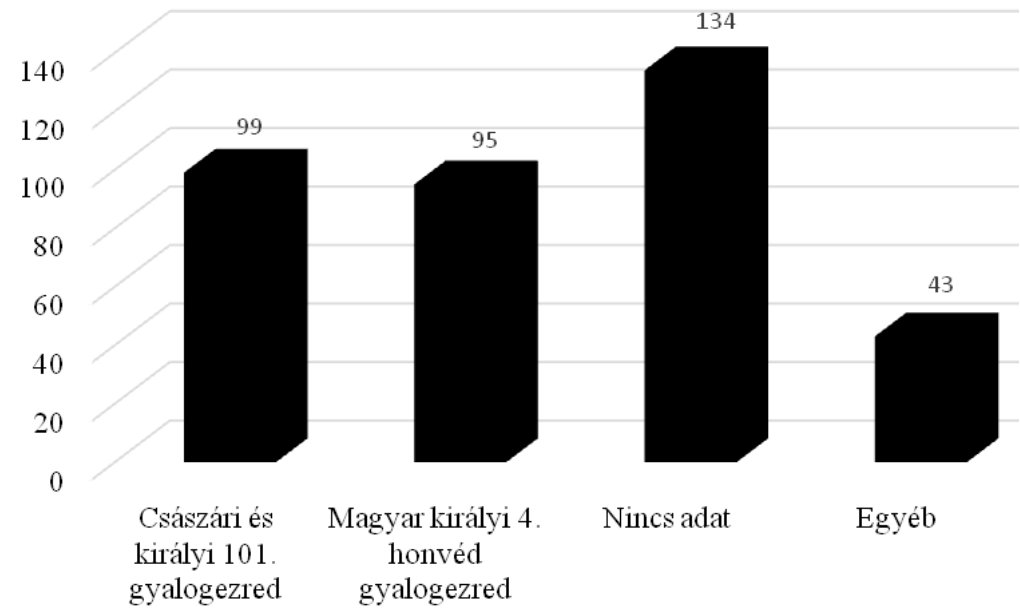

személlyel, akiknél a halál helyszíneként Albániát adják meg, két főnél 1916-os míg egy személynél 1918-as halálozási dátummal. A

[52] MNL Békés Megyei Levéltára (Békési fióklevéltár): Állami anyakönyvek jegyzéke XXXIII. 1. a, 2126.–2133. kötet (1912–1975)

BALRA LENT: 5. ÁBRA ❖ *Az elesettek alakulat szerinti beosztásának megoszlása*[53]

Azt, hogy igen sok embernek nem tudjuk a pontos halálozási helyét John Keegan sorai adhatnak választ: „*A temetők maradnak. A csatában elesettek közül sokakat sohasem lehetett eltemetni. Testüket szétszaggatták a gránátok, maradványaik azonosíthatatlan darabokban szóródtak szét. Sok más holttestet nem sikerült a harc hevében kihozni a csatatérről, majd utána szem elől tévesztették őket. Bedőlő gránáttölcsérek temették el őket, rájuk szakadt a pusztuló lövészárok oldala, vagy bomlás közben elnyelte a tetemeket a csaták nyomán visszamaradó felszaggatott föld. Orosz vagy török katonát eleve keveset temettek el tisztességesen, és a keleti front hatalmas térbeli elmozdulásokat megélt csataterein hősi halált halt német, valamint osztrák–magyar katonák közül is sokan csak egyszerűen megtértek az anyaföldbe. A nyugat helyhez kötött harcmezőin a harcolók sikeresebb erőfeszítést tettek a végtisztesség szabályainak betartására. Kezdettől szerveztek katonatemetőket, hadisír-nyilvántartási tisztek jelölték ki a parcellákat, és amikor az idő engedte, lelkész és a halott bajtársai vettek részt a temetési szertartáson. Még így is a háború végére az elveszettek majdnem felének valóban elvesztek a földi maradványai.*”[54]

A 4. diagramon kirajzolódik az, hogy melyek a leggyakoribb alakulatok, ahol hősi halottjaink szolgáltak. Az anyakönyvekben sajnos igen sok helyen nem tüntették fel az elhunyt személy alakulati beosztását, ennek okának feltárása és az adtok pontosítása további kutatómunkát igényel, azonban a meglévő adatok is elégségesek az elemzésre. Az adatokat látva megállapítható, hogy az endrődi hősi halottak többsége a császári és királyi 101. gyalogezredben teljesítettek szolgálatot szám szerint 99 fő. Emellett egy másik jelentős többséggel bír azoknak a száma, akik a magyar királyi 4. honvéd gyalogezredben szolgált összesen 95 fő. Az egyéb csoportba számos alakulatot találhatunk, amelyben csak pár fő volt érintett a vizsgált településről. Például: a császári és királyi 34. honvéd gyalogezredben 3 fő, a császári és királyi 82. székely gyalogezredben 5 fő, a magyar királyi 2. honvéd gyalogezredben 8 fő, a magyar királyi 3. honvéd gyalogezredben 4 fő, további 2 fő pedig a császári és királyi 16. huszárezredben teljesítettek szolgálatot. Érdekesség képpen szeretném kiemelni, hogy 1 fő ’magyarított haderő’höz tartozó katona volt, emellett vöröskatona 1 fő, és további személyek szolgáltak tüzérezredekben, árkász és utász zászlóaljakban.[55]

Beosztás és rendfokozati adatok	
Honvéd	16
Póttartalékos	17
Katona	31
Gyalogos	44
Népfelkelő	90
Egyéb	42
Nincs adat	131

2. TÁBLÁZAT ❖ *Az elesettek beosztás és rendfokozati megoszlása*[56]

Mint ahogy a 2. táblázat adataiból is kitűnik, az elesett katonák beosztása is tükrözi, hogy egy hagyományos paraszti társadalomból jönnek, ahol nem feltétlen az iskolázottság kerül előtérbe a gyermekek és családok számára. Így a katonák a hadseregben betöltött pozíciói egyfajta visszatükröződés a társdalomban „elfoglalt” helyüket illetően, ugyanis a vizsgált községből többségében a gyalogság kötelékét erősítették a harcok folyamán. Sajnálatos mó-

[53] MNL Békés Megyei Levéltára (Békési fióklevéltár). Állami anyakönyvek jegyzéke XXXIII. 1. a, 2126.–2133. kötet (1912–1975)

[54] Keegan 2010. 718.

[55] MNL Békés Megyei Levéltára (Békési fióklevéltár). Állami anyakönyvek jegyzéke XXXIII. 1. a, 2126.–2133. kötet (1912–1975)

[56] MNL Békés Megyei Levéltára (Békési fióklevéltár). Állami anyakönyvek jegyzéke XXXIII. 1. a, 2126.–2133. kötet (1912–1975)

don itt is az adatok hiányos rögzítésébe ütközünk. A hősi halottak jelentős részénél nem közölték a halott katona rangját, beosztását. A részleges adatokból csak halvány képet kaphatunk a az lesettek katonai viszonyait illetően: 10 fő tizedes, 7 fő őrvezető, 3 fő tüzér, 3 fő szakaszvezető, 2 fő őrmester, 1 fő főtüzér, 1 fő századtrombitás. A községből mindössze egyetlen tisztként hősi halált halt személyről tudunk, aki főhadnagyi rendfokozatot töltött be. Érdekesség, hogy a főhadnagyi rangban lévő tiszt izraelita vallású, ezzel azt is jelezve, hogy magasabb iskolai végzetséggel rendelkezik, mint az átlag lakos a településen.[57]

A nagy háború társadalmi hatásai

Végezetül, pedig szeretném röviden bemutatni azt, hogy milyen társadalmi változást idézett elő az első világháború embervesztesége Endrőd tekintetében.

Az 1920-as népszámlálási adatok alapján Endrőd lakossága az 1910-es 13514 főről 13850 főre nőtt. Röviden megjegyezném, hogy a falu lakossága a háború negatív hatásai ellenére is 350 fővel nőtt. De ha megvizsgáljuk a 6 évesnél fiatalabb népesség számát (7. ábra), akkor észrevehetjük, hogy a születések száma drasztikusan visszaesett (közel felére) a háború folyamán. Ez a változás a későbbi évekre lesz kihatással, ugyanis az elmaradt születések következtében, a lakosság reprodukciójára lesz negatív hatással.[59] 1930-as népszámlálási adatokat figyelembe véve láthatjuk, hogy minimálisan, de a népesség további 78 fővel gyarapodott.[60] További ok lehet, hogy az első világégés tényleges demográfiai hulláma az 1941-es népszámlálási adatain láthatjuk meg. Az elmaradt gyermekszületések ekkorra hatnak vissza a népességi adatokban, ugyanis 1941-re érték el a házaságkötés és gyermekvállalás szakaszát, azok a gyerekek, akik a háború idején vagy közvetlen utána születtek. Mivel kevesebb azon személyek száma, akik házasságot köthetnek

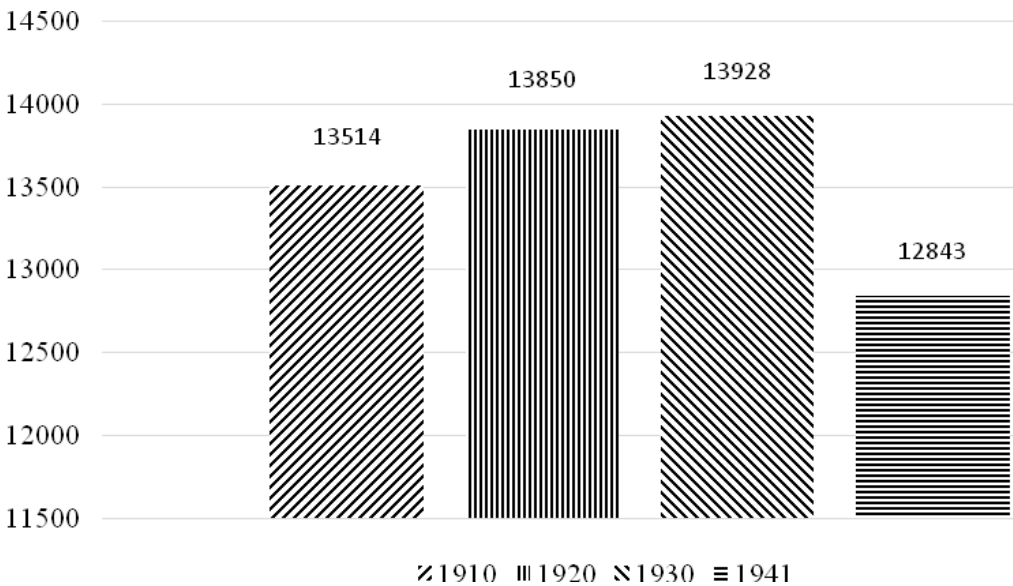

6. ÁBRA ❖ *Népesség szerinti megoszlás*[58]

[57] MNL Békés Megyei Levéltára (Békési fióklevéltár): Állami anyakönyvek jegyzéke XXXIII. 1. a, 2126.–2133. kötet (1912–1975)

[58] KSH 1930. 41.; KSH 1941. 44.

[59] KSH 1920. 114.

[60] KSH 1930. 41.

és gyermeket vállalhatnak, így csökken a születések száma is.[61]

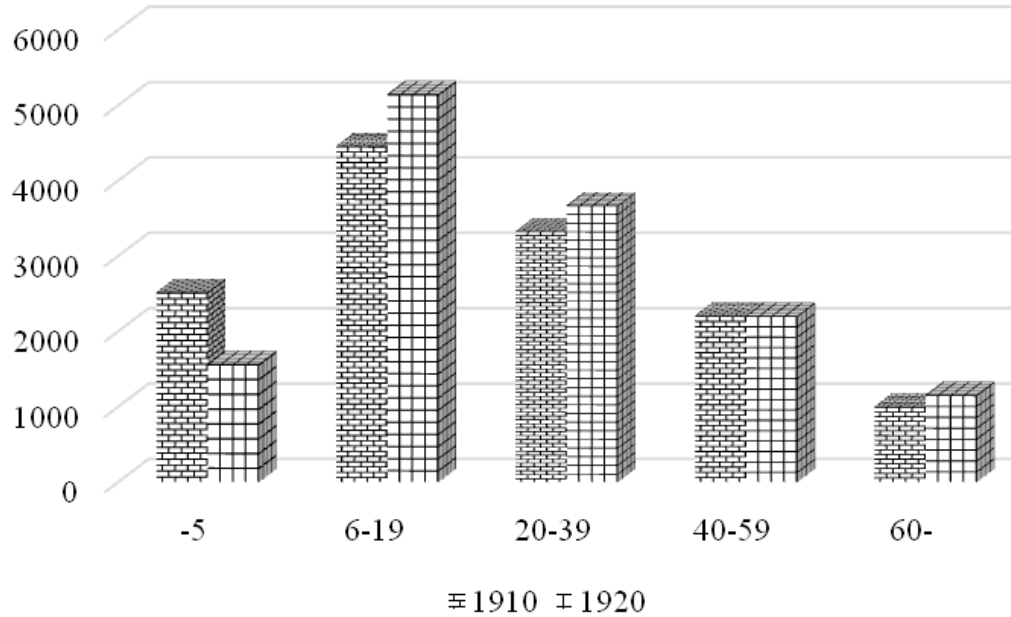

7. ÁBRA ❖ *Endrőd lakosságának korcsoport szerinti megoszlása*[62]

Különösen az 5 év alatti korosztály számában láthatunk erőteljes változást. Ennek oka igen egyszerű, hogy a háború idején jelentősen visszaesett a gyermekek számának születése. Növekedés a többi korosztályban, azért látható, mert azon fiatalok, akik a háborúban nem vették részt, az 1920-as népszámlálásra érték el azt a kort ami lényegében megnövelte ezen csoportok létszámát.[63]

Az 1910-es és 1920-as népszámlálási adatok alapján megfigyelhetjük, hogy míg a háború előtt nagyjából azonos volt a férfiak (6715) és nők (6799) aránya Endrődön, addig a háború hatása már igencsak érzékelhető a nők arányának emelkedésével a 20-as népszámláláson. Ekkor a nők aránya már kiemelkedően magas (7150) a férfiakkal szemben (6700), a különbség több mint 450 fő, ez a későbbiekben is kihatással lehetett a helyi társadalomra. Ugyanis felborult a nemek aránya a községben, a háború hatására sok férfi esett el és ez később befolyással lehetett a házasságkötésre és a gyermekvállalásra ezáltal a gyermekszám alakulására is.[64]

Kitekintés

Az első világháború kutatása 100 év távlatából is találhatunk olyan feldolgozatlan részeket, amelyek még feltárásra várnak. A felderítetlen részek egyikét képviselhetik az elesett katonák adataira vonatkozó kutatások. A kinyert adatokból részletes információkat kaphatunk a katonákról. Ezen összeírt és a népszámlálási adatokat összevetve mélyebb ismereteket kaphatunk abból, hogy az elesett katonák hiánya miként hatott az adott társadalom életének jelenére és jövőére.

[61] KSH 1941. 44.

[62] KSH 1910a. 278.; KSH 1920. 114.

[63] KSH 1910a. 278.; KSH 1920. 114.

[64] KSH 1910a. 278.; KSH 1920. 114.

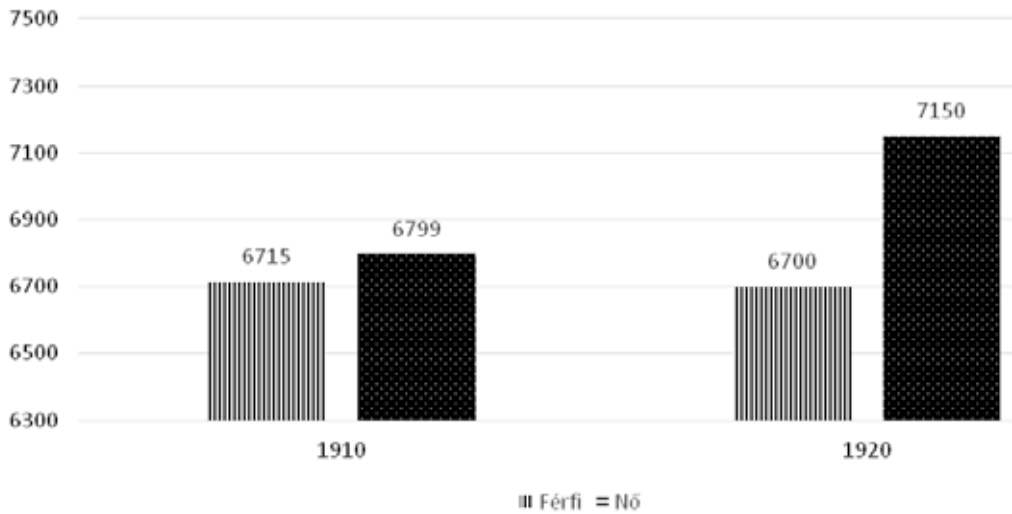

8. ábra ❖ *Endrőd lakosságának nemek szerinti megoszlása*[65]

Jövőbeni céljaim között szerepel, hogy e kutatási területen további kutatómunkával minél szélesebb körben feltárjam a felmerülő pontatlanságokat, illetve részletesebben megvizsgáljam a hadszíntereken elesett katonák és alakulatok közötti viszonyokat. Részletesebben megvizsgáljam azt, hogy az adott frontszakaszon mikor hol, mely ismert harcban estek el az endrődi katonák, illetve hogy ezt a feltáró munkát kiterjesszem a korabeli Gyoma településre is. ❋

FELHASZNÁLT IRODALOM

Állami anyakönyvek jegyzéke. MNL Békés Megyei Levéltár (Békési Fióklevéltár): XXXIII. 1. a, 2126.–2133. kötet (1912–1975)

Balla Tibor (2010): Az Osztrák – Magyar Monarchia hadereje. In Romsics Ignác (főszerk.): Magyarország az első világháborúban. Budapest, Kossuth Kiadó. 23–41.; 75–92.

Galántai József (2000): Az I. világháború. Budapest, Korona Kiadó.

Haan Lajos (1870): Békés vármegye hajdana Történelmi rész I. kötet. Pest, Lauffer Vilmos. 167–170.

Hajdu Tibor – Pollmann Ferenc (2014): A régi Magyarország utolsó háborúja. Budapest, Osiris.

Hunya Sándor (1934): Endrőd története a gyulai uradalomban. Szeged.

Keegan, John (2010): Az első világháború. Budapest, Európa.

Kiss Gábor Ferenc (2015): Erőviszonyok az első világháború előestéjén. In Kiss Gábor Ferenc – Vincze Gábor (szerk.) „…kedves bajtársaim kössétek be sebem": A Nagy Háború emlékezete. Ópusztaszer – Szeged, Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékpark – Belvedere Meridionale. 49–70.

KSH 1910a: Központi Statisztikai Hivatal: 1910. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS 1. A népesség főbb demográfiai adatai. Községek és népesebb puszták, telepek szerint (1912) https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1910_01/?pg=0&layout=s (Hozzáférés: 2016. május 17. 10:18)

KSH 1910b: Központi Statisztikai Hivatal: 1910. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS 2. A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községenkint (1913) http://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1910_02/?pg=0&layout=s (Hozzáférés: 2016. május 17. 10:30)

KSH 1920.: Központi Statisztikai Hivatal: 1920. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS 1. A népesség főbb demográfiai adatai. Községek és népesebb puszták, telepek szerint (1923) http://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1920_01/?pg=0&layout=s (Hozzáférés: 2016. május 17. 10:37)

KSH 1930.: Központi Statisztikai Hivatal: 1930. ÉVI

[65] KSH 1910a. 278.; KSH 1920. 114.

NÉPSZÁMLÁLÁS 1. Demográfiai adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint (1932) http://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1930_01/?pg=0&layout=s) (Hozzáférés: 2016. május 17. 10:46)

KSH 1941.: Központi Statisztikai Hivatal: 1941. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS 2. Demográfiai adatok községek szerint (1976) http://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1941_02/?pg=0&layout=s) (Hozzáférés: 2016. május 17. 10:55)

Makkay Pál (szerk.) (1934a): A 101-es zászló alatt – A volt békéscsabai cs. és k. 101. gy. e. emlékalbuma. Budapest.

Makkay Pál (1934b): Négyes honvédek fegyverben. Békéscsaba.

Pollmann Ferenc (2010): A balkáni front. In Romsics Ignác (főszerk.): Magyarország az első világháborúban. Kossuth kiadó. 42–74.; 93–109.

Pollmann Ferenc (2015): A Monarchiai és a többiek. Barátok és ellenségek. In Kiss Gábor Ferenc – Vincze Gábor (szerk.) „…kedves bajtársaim kössétek be sebem": A Nagy Háború emlékezete. Ópusztaszer – Szeged, Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékpark; Belvedere Meridionale, 2015. 11–19.

Romsics Ignác (2005): Magyarország története a XX. században. Budapest, Osiris.

Stencinger Norbert (2015): Harcok a Doberdó-fennsík védelmében az első isonzói csatában. A terepbe járások tapasztalatai. In Kiss Gábor Ferenc – Vincze Gábor (szerk.) „…kedves bajtársaim kössétek be sebem": A Nagy Háború emlékezete. Ópusztaszer – Szeged, Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékpark – Belvedere Meridionale. 121–136.

Tímár Antal (1998): Föld nélkül...: amerikások, kubikosok, summások, eltelepültek/ összeáll. Hornok Lajosné Németh Eszter; történeti anyagot feld. Tímár Antal. Honismereti Egyesület, Gyomaendrőd. 13–48.

Állami anyakönyvek másodpéldányai.

http://mnl.gov.hu/mnl/pml/allami_anyakonyvek_masodpeldanyai (Hozzáférés: 2016. május 20. 17:39)